

**KSIĘGA PROTOKOŁÓW LOŻY WOLNOMULARSKIEJ
„PRZESĄD ZWYCIĘŻONY” W KRAKOWIE Z LAT 1820-1822
– KRONIKARSKA SKRUPULATNOŚĆ
WOBEC BIUROKRATYZACJI ŻYCIA PUBLICZNEGO**

**The Minute-Book of the Lodge „Prejudice Conquered” in Cracow
for the Years 1820 to 1822. The Chronicle’s Thoroughness
in the Face of the Bureaucratization of Public Life**

The Cracow Masonic Lodge „Przesąd Zwyciężony” („Prejudice Conquered”) has experienced a lot of ups and downs in the past. Perhaps its greatest failure would be its banning in 1822. This paper analyses the Minute-Book of the Lodge in terms of evident references to legal acts that outlawed freemasonry across the territories under Russian Empire. The content of these archives shows that despite a considerable degree of autonomy the Republic of Cracow had, the administrative actions of the neighbouring Powers seriously interfered the citizens’ lives. The documents preserved certainly are an admirable example of chronicle writings of those days. Furthermore, they provide some clues on the complexity of factors that put an end to Masonic activity in Cracow for 113 years.

Keywords: Freemasonry, Freemasonry in Cracow, Republic of Cracow

Zgłębiający fenomen wolnomularstwa w kontekście dziejowym Maciej B. Stępień słusznie zauważył, że „próby dotarcia do prawdy o masonerii mogą frustrować”¹. Ogarniające badacza zniechęcenie zasadniczo ma dwojakie podłoże. Po pierwsze wynika ono z ogólnych trudności w dotarciu do źródeł oraz wielości opracowań, które często przekazują sprzeczne wiadomości. Po drugie wiąże się z nieuchronną weryfikacją tychże informacji, czyli ich redukcją do rzeczywistości historycznej. Wyrwane z kontekstu, zmanipulowane czy spreparowane „fakty”, które składają się albo na wyidealizowany obraz wolnomularstwa, albo na jego negatywny stereotyp, mogą przybrać wówczas odmienne od dotychczasowego

¹ M.B. Stępień, *Poszukiwacze prawdy. Wolnomularstwo i jego tradycja*, Lublin 2000, s. 9.

oblicze i zyskać inne znaczenie. Jest to zadanie na tyle skomplikowane, że nawet autor najobszerniejszego opracowania dziejów krakowskiego wolnomularstwa, Łukasz T. Sroka, świadom „białych plam” oraz „czarnej” i „białej legendy”, pracę swą nazywa zaledwie zarysem historii, a nie monografią wyczerpującą problematykę, wskazując przy tym konkretnie obszary domagające się odrębnych studiów². Jednym z nich jest analiza organizacyjnej aktywności krakowskiej loży na tle najważniejszych wydarzeń w historii miasta.

Punktem wyjścia dla sygnalizowanych w tytule rozważań warto uczynić chronologiczne zestawienie, z którego wynika, że krakowska loża wolnomularska „Przesąd Zwyciężony” funkcjonowała z dość dużymi przerwami:

- od 9 marca 1786 r. do 18 marca 1790 r.
- od 1 marca 1810 r. do kwietnia 1813 r. (data dzienna nieznana)
- od 5 sierpnia 1814 r. do 30 października 1822 r.
- od 25 października 1935 r. do 26 października 1938 r.
- od 2 grudnia 1991 r. do chwili obecnej³.

Jak widać, najdłuższy okres jej aktywności przypada na czasy współczesne – 27 lat (1991-2018), podczas gdy od 1786 do 1938 roku suma wszystkich lat działalności wynosi raptem 18. Okoliczności warunkujące wspomniane wyżej okresy zastoju okazały się istotne w konkluzji, dlatego warto przywołać najważniejsze fakty z nimi związane.

Przyjmuje się, że loża „Przesąd Zwyciężony” zawiązała się dnia 9 marca 1786 r., natomiast dyplom erekcyjny – czyli „patent”, który sytuuje lożę w określonych strukturach i nadaje poszczególne przywileje, otrzymała 17 grudnia 1786 r. od działającej od 1778 r. Wielkiej Loży Prowincjonalnej „Katarzyna pod Gwiazdą Północną” z siedzibą w Warszawie⁴. Loża krakowska swoją siedzibę miała wówczas w specjalnie na ten cel wybudowanym obiekcie przy dzisiejszej ul. Kopernika pod numerem 25⁵. Budynek ten istniał jeszcze na początku XX wieku, później na jego fundamentach stanął gmach Uniwersyteckiej Szkoły Pielęgniarek i Opiekunek Zdrowia, gdzie dzisiaj mieści się Instytut Pielęgniarstwa i Położnictwa Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego⁶. Co ciekawe, dzisiejsza ul. Kopernika, jak cała dzielnica nosząca podówczas nazwę Wesoła, faktycznie znajdowała się poza obszarem miejskim, za nieistniejącą

² Zob.: Ł.T. Sroka, *Sprawiedliwi chcą być doskonali. Z dziejów wolnomularstwa w Krakowie od XVIII wieku do współczesności*, Kraków 2010, s. 14-15.

³ Na podstawie: Ł. T. Sroka, *op. cit.*, s. 49, 55, 57, 68-69, 79, 98, 110, 123.

⁴ Zob.: S. Małachowski-Łempicki, *Dzieje wolnego mularstwa w Krakowie 1755-1822*, Kraków 1929, s. 20. Wielka Loża Prowincjonalna „Katarzyna pod Gwiazdą Północną” («Екатерина к Северной звезде») swą nazwę zawdzięczała osobie Katarzyny II, uznawanej za rzeczniczkę i opiekunkę ruchu wolnomularskiego w Rosji. Podczas trwania Sejmu Czteroletniego nazwę loży zmieniono na „Stanisław August pod Gwiazdą Północną”. Zob.: Г.В. Вернадский, *Русское масонство в царствование Екатерины II*, Санкт-Петербург 2001, s. 301-302, 430-431.

⁵ Zob.: S. Małachowski-Łempicki, *op. cit.*, s. 21-22; także: Ł.T. Sroka, *op. cit.*, s. 50.

⁶ Zob.: Ł.T. Sroka, *op. cit.*, s. 50.

już Bramą Mikołajską, a do Krakowa została przyłączona w roku 1800, wraz z Kazimierzem.

Łoża ta przetrwała do 18 marca 1790 r., kończąc działalność pod wpływem ówczesnych wypadków politycznych, gdy w obliczu wojny rosyjsko-tureckiej Rzeczpospolita znalazła się na linii sporu między Prusami a Rosją i Austrią. Archiwum oraz biblioteka lożowa z tego okresu przepadły, a pisane po niemiecku protokoły ze spotkań, czyli „księga budownicza”, dostały się w ręce miejskiej policji i również zaginęły⁷.

W ciągu kolejnych dwóch dekad Kraków wpierv przeszedł pod panowanie austriackie, gdzie od 1794 r. obowiązywał dekret cesarza Franciszka II zakazujący działalności łóż wolnomularskich w całym państwie Habsburgów⁸. Następnie klęska Austriaków w wojnie 1809 r. zmusiła Wiedeń do rezygnacji z części ziem polskich, tym sposobem Kraków i Podgórze w październiku znalazły się w granicach Księstwa Warszawskiego, co umożliwiło wznowienie działalności krakowskiej loży dnia 1 marca 1810 roku⁹.

Specjalnie na potrzeby krakowskiego wolnomularstwa kupiono wtedy od aptekarza Leona Likego nieruchomość posadowioną na działce przy dzisiejszej ul. Kopernika pod numerem 7. Nabyty z funduszy loży, lecz w ewidencji formalnie przynależny Kajetanowi Wytyszkiewiczowi, budynek istnieje do dziś i obecnie mieści się w nim Katedra Biochemii Lekarskiej CM UJ¹⁰. Łoża jednak znów nie zdążyła rozwinąć działalności, bo już w 1813 r., w wyniku działań wojennych, po klęsce Napoleona, zawiesiła prace. W roku 1814 wjechał do Krakowa Aleksander I – wolnomularz¹¹ (Erfurt lub Paryż; regimentowa Ложа Александра и военной верности), który odmówił przyjęcia od prezydenta kluczy do miasta, a mieszkańcom przedstawiał się wprawdzie jako zwycięzca, ale też przyjaciel¹². Zdawało się, że rosyjska okupacja przyniesie sprzyjającą wolnomularstwu atmosferę. Jak jednak wynika z jednego z listów Sotera Darowskiego – wcześniej Mistrza Katedry¹³ krakowskiej loży, pragnieniu wskrzeszenia wolnomularskiej działalności towarzyszyła obawa o reakcję rosyjskich władz: „[...] najwięcej się zaś obawiam, by (naczelnik), zezwoliwszy na otwarcie loży, nie nadesłał swoich kozaków, czego łatwo się spodziewać, znając jego”¹⁴. Z Warszawy posłano Darowskiemu na pomoc wolnomularza Rosjanina,

⁷ Zob.: S. Małachowski-Lempicki, *op. cit.*, s. 32.

⁸ Zob.: Ł.T. Sroka, *op. cit.*, s. 55.

⁹ Zob.: S. Załęski, *O masonii w Polsce. Od roku 1738 do 1822. Na źródłach wyłącznie masonskich*, Kraków 1908, s. 139.

¹⁰ Zob.: Ł.T. Sroka, *op. cit.*, s. 58.

¹¹ Zob.: Александр I Павлович, w: А.И. Серков, *Русское масонство. 1731-2000. Энциклопедический словарь*, Москва 2001, s. 49, 1122, 1124.

¹² Zob.: S. Małachowski-Lempicki, *op. cit.*, s. 56.

¹³ Przewodniczący loży, zwany też Czcigodnym Mistrzem. Por.: T. Cegielski, *Sekrety masonów. Pierwszy stopień wtajemniczenia*, Warszawa 1992, s. 89.

¹⁴ List Sotera Darowskiego do Wielkiego Warsztatu z 15 maja 1814 r., w: S. Załęski, *op. cit.*, s. 159.

członka warszawskiej loży „Tarcza Północna” – księcia Aleksandra Łobanowa-Rostowskiego¹⁵, dowódcę pierwszego połtawskiego pułku kozaków. Łobanow nie zawiódł pokładanych w nim nadziei, dopomógł krakowskim braciom uruchomić lożę i w ciągu kolejnych paru miesięcy faktycznie gwarantował niezakłócone jej funkcjonowanie¹⁶. Od roku kolejnego, po utworzeniu 18 października Rzeczypospolitej Krakowskiej, czyli formalnie Wolnego, Niepodległego i Ściśle Neutralnego Miasta Krakowa z Okręgiem (1815–1846), tworzącego państwowego znajdującego się na wieczne czasy pod opieką trzech mocarstw – Austrii, Rosji i Prus, których przedstawiciele czuwali nad działalnością wszystkich instytucji republiki, kondycja krakowskiej loży nieco się poprawiła¹⁷. Jednak już w 1821 r., mimo względnej autonomii, jaką cieszyło się Wolne Miasto Kraków oraz, bądź co bądź sprzyjającego wolnomularzom stanowiska władz miasta, daje się dostrzec ciężące nad „Przesądem Zwycięzonym” fatum. Z jednej strony wpływy dworów opiekuńczych, a drugiej – rozporządzenie wydane przez księcia-namiestnika Królestwa Polskiego Józefa Zajączka¹⁸, odbiły się na aktywności krakowskiej loży, która, zebrany w gotówce kapitał przekazując w czterech różnych częściach Siostrom Miłosierdzia, ojcom Bonifratrom, Towarzystwu Dobroczynności oraz władzom Rzeczypospolitej Krakowskiej na ich fundusz dobroczynny, a gmach wraz z otaczającym go ogrodem uniwersyteckiej klinice lekarskiej¹⁹, zakończyła działalność w następstwie ogłoszonego w 1822 r. reskryptu Aleksandra I zakazującego funkcjonowania łóż wolnomularskich na terenach podległych cesarzowi²⁰. Warto za Małachowskim-Łempickim dodać, że również mieszkańcy Krakowa byli wrogo usposobieni względem wolnomularstwa²¹, co Darowski we wspomnianym wyżej liście komentował takimi słowami: „Już to miasto nasze, od wieków w większej liczbie przez księży zamieszkałe, bo prawie jest ich siedliskiem, zachowuje niezatarte rysy, ich sposobu myślenia”²².

Dwa kolejne okresy funkcjonowania krakowskiej loży wykraczają poza ramy czasowe przedmiotowego zagadnienia, dlatego ich omówienie pomijam. Warto jednak wdać się w szczegóły dotyczące analizowanych archiwaliów, bowiem jest to jeden z nielicznych materiałów źródłowych dokumentujących działalność krakowskiej loży „Przesąd Zwycięzony”, który przetrwał do dnia dzisiejszego – co ciekawe w dwóch redakcjach. Rękopiśmienny oryginał *Księgi*

¹⁵ Zob.: *Лобанов-Ростовский 2-й Александр Яковлевич*, w: А.И. Серков, *op. cit.*, s. 484. Sierkow wspomina też o członkostwie A. Łobanowa-Rostowskiego w krakowskiej loży: „Член ложи «Побежденного предрассудка» в Кракове в период наполеоновских войн, почетный член этой ложи с 1818”. *Ibidem*, s. 1131.

¹⁶ Zob.: Ł.T. Sroka, *op. cit.*, s. 69.

¹⁷ Zob.: *Ibidem*, s. 72.

¹⁸ Zob.: L. Hass, *Wolnomularstwo rosyjskie w podziemiu 1822-1921*, Warszawa 1998, s. 36.

¹⁹ Zob.: Ł.T. Sroka, *op. cit.*, s. 79-80.

²⁰ Zob.: L. Hass, *op. cit.*, s. 37.

²¹ Zob.: S. Małachowski-Łempicki, *op. cit.*, s. 78.

²² *List Sotera Darowskiego do Wielkiego Warsztatu z 15 maja 1814 r.*, w: S. Załęski, *op. cit.*, s. 159.

Budowniczej zachował się w zbiorach Biblioteki Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie²³. Ten cenny manuskrypt został odnaleziony przez pana dra Kazimierza Szwarcenberga-Czernego, który wraz ze swoją współpracowniczką, panią Janiną Skowrońską, w 1972 r. odtworzyli go w maszynopisie i własnoręcznymi podpisami potwierdzili jego dosłowną zgodność z oryginałem. Przepisany tekst trafił następnie do Paryża, gdzie w 1974 r. staraniem Wydawnictwa Społeczności Wolnomularzy Polskich, w ograniczonej liczbie egzemplarzy, wiernie go reprodukowano wzbogacając o parę stron Przedmowy autorstwa Stefana Łaniewskiego²⁴, pod którym to pseudonimem skrywał się przedostatni Czcigodny Mistrz „Przesądu Zwyciężonego” z okresu międzywojennego, przebywający na emigracji w Paryżu, profesor prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, Jerzy Stefan Langrod (1903-1990)²⁵. Do protokołów dodano również zawierający 386 pozycji indeks nazwisk członków łoży z lat 1810-1822²⁶. Faktyczną liczbę członków łoży w chwili jej zamknięcia w 1822 r. należałoby nieco zredukować, ponieważ pod kilkoma numerami nikt nie figuruje, niemniej cyfra ta w ogólnym zarysie odpowiada sumie członków łoży żyjących w roku 1822²⁷. Lektura dokumentów każe jednak przypuszczać, że grupę osób aktywnie zaangażowanych w działalność łoży, regularnie uczestniczących w cotygodniowych spotkaniach, oszacować można na 30 do 50.

Protokoły z posiedzeń łoży, zebrane w tzw. *Księgę Budowniczą*, inaczej zwaną „księgą prac”, albo zbiorem „desek rysunkowych”, zwyczajowo zawierają

²³ *Dokumenty do historii wolnomularstwa w Polsce (koniec XVIII i pocz. XIX w.)*, Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności, Rkps 444.

²⁴ *Księga Budownicza. Protokoły obrad Spraw.: i Dosc.: Łoży Wolnomularskiej „Przesąd Zwyciężony” na Wsch.: Krakowa za okres od dnia 6-go czerwca 1820 roku do dnia 7-go października 1822 roku, wraz ze spisem członków Łoży w okresie Rzeczpospolitej Krakowskiej (Wierna odbitka odnalezionego oryginału) z 2 odbitkami zdjęć gmachu Łoży i przedmową Stefana Łaniewskiego 3 tomy*, Paryż 1974 (Drukowano jako rękopis). Zapis strony tytułowej, jak również treści protokołów, przytaczam z zachowaniem pisowni oryginalnej. Symbol „:” stosuje się w celu skrócenia dowolnego wolnomularskiego terminu (Spraw.: = Sprawiedliwa, Dosc.: = Doskonała, itd.), natomiast znak „□” zastępuje słowo „łoża” (użyty podwójnie oznacza liczbę mnogą, „□□” = „łoże”).

²⁵ Zob.: A. Kargol, *Środowisko wolnomularskie w przedwojennym Krakowie*, „Ars Regia” 2006, nr 9/15-16, 2006, s. 154.

²⁶ Został on sporządzony w oparciu o dwa rękopiśmienne wykazy, które znajdują się w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej. Zob.: *Wykaz zaległości u BB.: członków S. i D. □.: na Wsch.: Krakowa p.: o.: Tytułem P.: Z.: za otrzymane stopnie tudzież Contingensa miesięczne do dnia ostatniego mca Xgo RPS.: 5820 czyli po dzień ostatni grudnia 1820 roku E.Z. Kassie □.: należących*, Biblioteka Jagiellońska, Rkps 4368; oraz: *Wykaz zaległości od BB.: członków S.: i D.: na Wsch.: Krakowa p.: O.: N.: P.: Z.: za otrzymane :skie stopnie tudzież y contingensa miesięczne do dnia 31 grudnia 1821 należących nie mniej wykaz należytości od tychże BB.: do Kassy □.: w roku bieżącym 1822 przypadających*, Biblioteka Jagiellońska, Rkps 4369.

²⁷ W załączonym wykazie nie widnieje na przykład nazwisko nieżyjącego już wówczas Sotera Darowskiego (1778-1816). Podobną liczbę członków łoży w chwili jej zamknięcia w 1822 r. podaje również Kazimierz Girtler. Co ciekawe, Wolne Miasto Kraków roku 1822 oficjalnie liczy sobie około 30 tysięcy mieszkańców, zatem członkowie łoży „Przesąd Zwyciężony” statystycznie stanowią blisko półtora procenta populacji. Zob.: K. Girtler, *Opowiadania. Pamiętniki z lat 1803-1831*, tom I, Kraków 1971, s. 346.

informacje dotyczące daty spotkania, osób w nim uczestniczących, usprawiedliwienia nieobecności, odczytania i przyjęcia protokołu ze spotkania poprzedniego, przeprowadzonych rytuałów – jak ceremonia inicjacji, planowanych lub podejmowanych inicjatyw, bieżących spraw konkretnej loży czy mających związek z funkcjonowaniem całej obediencji²⁸. W przedmiotowych deskach znajdziemy zatem zapisy świadczące o niemalym zaangażowaniu loży w działalność charytatywną – np. organizacji widowiska teatralnego pod opieką Towarzystwa Dobroczyńności²⁹; o funduszach gromadzonych w celu wsparcia ubogich – szczególnie wielodzietnych wdów³⁰; albo o planach budowy pomnika upamiętniającego postać Tadeusza Kościuszki:

Nayśw.: B.: Józef Januszewicz zabrawszy głos wyraził wniosek ażeby dla [...] okazania szacunku dla obywatelskich czynów niegdy bohatera polskiego Tadeusza Kościuszki na wybudowanie pomnika wyznaczyć kwotę Zp. 500 z Kassy □:
 BB.: zgromadzeni w nieomylnym przekonaniu dzieląc uczucia należne sławie Braters.: Tadeusza Kościuszki, którego przy tym był Bratem we względzie WL-skim [...] postanowili jednomyślnie wypłacić z Kassy □.: Zp. 500 – na budowę pomnika B.: Kościuszki³¹,

ale też, prozaiczne uwagi, np. o przeciekającym w budynku lożowym dachu:

Na wniesienie B.: Habowskiego z powodu zaciekania sufitu □.: BB.: Stuarci wezwani zostali o zabezpieczenie przeciwko tej dezolucji³².

²⁸ Zob.: *Minute-Book* oraz *Minutes*, w: A.G. Mackey, *An Encyclopaedia of Freemasonry*, vol. II, New York – London 1916, s. 484; *Protocoll (ein)*, w: C. Lenning, *Encyclopädie der Freimaurerei*, tom III, Leipzig 1828 s. 141; Ł.T. Sroka, *op. cit.*, s. 254.

²⁹ Zob.: *Protokół z dnia 25 lutego 1822 r.*; *Protokół z dnia 4 marca 1822 r.*

³⁰ Zob.: *Protokół z dnia 4 grudnia 1820 r.*; *Protokół z dnia 28 maja 1821 r.*; *Protokół z dnia 24 września 1821 r.*; *Protokół z dnia 12 listopada 1821 r.*; *Protokół z dnia 13 maja 1822 r.*; *Protokół z dnia 15 lipca 1822 r.*; *Protokół z dnia 5 sierpnia 1822 r.*; *Protokół z dnia 19 sierpnia 1822 r.*

³¹ *Protokół z dnia 19 marca 1821 r.* Notatka ta, z której można by wnioskować o przynależności generała do wolnomularstwa, stoi w sprzeczności z chronologicznie wcześniejszym zapisem mowy wygłoszonej dnia 25 maja 1818 r. w warszawskiej loży „Świątynia Izis” na okoliczność przywiezienia zwłok Kościuszki do kraju: „Nie nosił on nazwiska mularza, ale jego czyny wojenne i domowe, jego skromność w świetności, a godność w nieszczęściu, mularskie były”. Cyt. za: S. Załęski, *op. cit.*, s. 128.

³² *Protokół z dnia 21 stycznia 1822 r.* To jeden z wielu przykładów, który świadczy o tym, że przedmiotem zainteresowania wolnomularzy w trakcie posiedzeń loży bywały sprawy przyziemne, choć wcale nie bez znaczenia dla komfortu samych zebranych. Ciekawe relacje zawierają protokoły pisane na Wyspach Brytyjskich, jak choćby wyimek z „minutes” loży „Journymen Masons” w Edynburgu dotyczący palenia tytoniu podczas spotkań: „27th December 1886. – A notice of motion was given «That if it is the R.W.M.’s and Members’ pleasure, smoking be permitted after the usual toast at Monthly Meetings and Social Gatherings». At the Monthly Meeting of 13th January 1887 the Motion was lost by a majority of 16 votes.” J.S. Seggie, D.L. Turnbull, *Annals of the Lodge of Journeymen Masons No 8*, Edinburgh 1930, s. 371.

Z perspektywy zaś omawianego tematu za najciekawsze uznać wypada szczególnie odnoszące się wpieryw do stopniowego opuszczania łoża przez poszczególnych braci, a następnie doniesienia o kondycji całej obediencji w kontekście wydarzeń lat 1821-1822. Już w desce z 15 października 1821 r. czytamy:

Przew.: M.: Kath.: odczytał BB.: Deskę Rysunkową od B.: Pełnomocnika □.: Naszey przy Wielkim Wschodzie Polskim otrzymaną z Uchwałą Wielkiego Wschodu Polskiego przy przykryciu □□.: w granicach Królestwa Polskiego z postanowienia Rządu Światowego zapadłą – aby przeto tym gruntowniej zastanowić się nad środkami zabezpieczenia tak WL.skim na Wschodzie tutejszym jak równie y majątku □.: – Przew.: M.: Kath.: za zgodą BB.: delegował Komisją z Urzędników □.: pod przewodnictwem Przew.: N.: M.: Kath.: B.: Wytyszkiewicza z dodaniem Członka Naysw.: B.: Józefa Januszewicza wkładając na tą Kommissją obowiązek dania opinii w powyższym przedmiocie, przy czym Przew.: M.: Kath.: odczytał wypracowaną przez siebie Deskę Rysunkową zachęcająca BB.: w tey stanowczej chwili do świętego dopełnienia obowiązków przyjaźni WL nakazanych między którymi posłuszeństwo Rządowi Krajowemu y Zwierzchności Światowej równie jest objęte³³.

Komunikat ten zbiega się z rozporządzeniem Zajączka z dnia 25 września 1821 r., na mocy którego zabroniono zbierania się w Królestwie Polskim łoż, a które Aleksander I zaaprobował właśnie w październiku³⁴. Następnie w czerwcu 1822 r. w Pałacu Zimowym doszło do rozmowy Aleksandra I z archimandrytą Focjuszem (właśc. Piotr Nikitycz Spasskij, 1792-1838), który święcie nienawidząc wolnomularstwa, doradził carowi bardziej zdecydowane postępowanie przeciwko masonom, przedstawianym przezeń jako „tajni wrogowie”, dążący do obalenia monarchy³⁵. Dnia 1 sierpnia (13 nowego stylu) tego roku, powołując się na niespokojną sytuację w niektórych państwach, monarcha wydał zakaz działalności wszelkich stowarzyszeń tajnych:

Все тайные общества, под какими бы наименованиями они ни существовали, как-то: Массонских лож или другими, закрыть и учреждения их впредь не дозволять³⁶.

Analogicznie do wcześniejszego zarządzenia Zajączka, carski dokument zobowiązywał każdego dotychczasowego członka łoża wolnomularskiej do zło-

³³ *Protokół z dnia 15 października 1821 r.*

³⁴ Zajączek działał pod wyraźną presją Nikołaja Nowosilcowa, przy czym obaj byli wolnomularzami. Zob.: S. Askenazy, *Łukasiński*, tom II, Warszawa 1929, s. 107; zob.: także: *Зайончек Иосиф (Юзеф)*, w: А.И. Серков, *op. cit.*, s. 338; *Новосильцев (Новосильцов) Николай Николаевич*, w: А.И. Серков, *op. cit.*, s. 596.

³⁵ Zob.: L. Hass, *op. cit.*, s. 36.

³⁶ *Закон 29151*, w: *Полное собрание законов российской империи с 1649 года*, том XXXVIII, 1822-1823, Санкт-Петербург 1830, s. 579 (zapis cytatu oraz źródła w zreformowanej grażdance).

żenia pisemnego oświadczenia, iż tego rodzaju stowarzyszeń w przyszłości nie powoła do życia, również poza granicami państwa, i że w przyszłości należeć do nich nie będzie. Odmawiający podpisania stosownych deklaracji ryzykowali zaś zwolnieniem ze służby. Jak słusznie zauważa Ludwik Hass, zaliczenie do stowarzyszeń tajnych łóż, które i tak działały za wiedzą władzy i zobowiązane były do składania sprawozdań ze stanu osobowego łóż Ministerstwu Spraw Wewnętrznych, formalnie było nieuzasadnione³⁷.

Postrzegane jako swoiste przypiecztowanie losów polskiego wolnomularstwa rozporządzenia skutkowały serią dymisji, jakie składali również członkowie krakowskiej loży. Dnia 12 listopada 1821 r., po okresie 8-letniej doń przynależności, opuszcza lożę dotychczasowy Mistrz Katedry, w latach 1810-1815 prezydent miasta Krakowa, Stanisław Kostka Zarzecki:

Świątły B.: Podskarbi Kucieński doniósł BB.: iż Przew.: M.: Kath.: dla słabości zdrowia nie mogąc osobiście być w □.: polecił mu ażeby oświadczył Zgromadzonemu BB.: iż dla światowych interesów zniewolony zostaje przykryć □.: y od dnia dzisiejszego prosi ażeby był uważany za przykrywającego – przeszedłszy zaś do zdrowia dopełni pożegnania BB.: osobiście³⁸.

Jeszcze wcześniej, bo dnia 1 października 1821 r. opuszcza lożę Wilhelm Żeleński:

Potęż.: B.: Bugayski odczytał Deskę Rysunkową od B.: Wilhelma Żeleńskiego, którego z względu stosunków światowych z Rządem Galicyjskim zniewolony zostając przykryć □.: wynurzył swe uczucia bratnie y załączył do Puszki Ubogich Zp. 200³⁹.

W roku kolejnym, dnia 14 stycznia 1822 r. odchodzi z loży profesor literatury greckiej Herman Schugt⁴⁰, 21 stycznia Maciej Mroczkowski⁴¹, 25 czerwca Kryspin Żeleński, Jan Kępiński i kanonik katedralny ksiądz Teodor Sołtyk⁴², 8 lipca Woyciech Kowalski, Karol Larysz, Felix Woyciechowski i Teofil Henig⁴³. Jak czytamy w jednym z protokołów:

Przedstawione zostały oświadczenia BB.: przykrywających □.: dla zaszłych rozkazów Rządu Królestwa Polskiego jako y Galicyjskiego⁴⁴.

³⁷ Zob.: L. Hass, *op. cit.*, s. 37.

³⁸ *Protokół z dnia 12 listopada 1821 r.*

³⁹ *Protokół z dnia 1 października 1821 r.*

⁴⁰ Zob.: *Protokół z dnia 14 stycznia 1822 r.*

⁴¹ Zob.: *Protokół z dnia 21 stycznia 1822 r.*

⁴² Zob.: *Protokół z dnia 25 czerwca 1822 r.*

⁴³ Zob.: *Protokół z dnia 8 lipca 1822 r.*

⁴⁴ *Ibidem.*

Pod datą 9 września 1822 r. zapisano znów:

Przew.: N.: M.: Kath.: uwiadomił BB.: o przykryciu □.: przez B.: Kajetana Bierzyńskiego, a to dla stosunków światowych z Rządem, którego jest obywatelem⁴⁵.

Większość odchodzących, czyli w wolnomularskiej nomenklaturze „przykrywających łożę”, inaczej – „usypiających się”, była właśnie obywatelami Królestwa Polskiego albo trzech krajów.

Zapisy Księgi Budowniczej kończą się na dacie 7 października 1822 r. Z innych źródeł wiadomo jednak, że łoża krakowska gromadziła się jeszcze parokrotnie w ciągu kolejnych tygodni, ostatnie posiedzenie odbywając 30 dnia tego miesiąca⁴⁶. Ten dzień też powszechnie uznaje się za początek najdłuższej, bo trwającej 113 lat przerwy w jej działalności. Treść obejmujących niespełna dwuipółroczny okres dokumentów z pewnością cechuje spora dbałość o szczegóły. Jest ona widoczna zwłaszcza we fragmentach odnoszących się do finansów łoży i referujących wszelkie rozchody – zarówno związane z utrzymaniem lokalu, jak i wydatki przeznaczone na wsparcie ubogich. Ciekawym elementem są tutaj adnotacje na temat zasilania puszeki ubogich w imieniu nieobecnych przez uczestniczących w spotkaniach braci. Równie cenne są informacje na temat kandydatów, którzy zwykli przedstawiać się z imienia i nazwiska, podawali wiek, wyznanie (katolickie lub ewangelickie, przy zupełnym braku wyznawców prawosławia i judaizmu) i status społeczny – czasem też wykonywany zawód (rewizor, pisarz, komornik, dyrektor poczty, adwokat, kasjer, burmistrz, doktor medycyny, artysta muzyk), innym razem ubiegający się o przyjęcie do łoży mówili o sobie jedynie: Obywatel Państwa Rosyjskiego, Obywatel galicyjski, Obywatel Królestwa Polskiego, Obywatel miasta Krakowa, albo po prostu – obywatel czy kupiec. Nie bez znaczenia pozostają też rejestry braci obecnych oraz nieobecnych ekskuzowanych, a także wspomniane już wyżej wzmianki o podejmowanych z inicjatywy łoży działaniach. Te partie tekstu mieszczą się w zakresie czynności dokumentujących, choć nie w znaczeniu biurokratycznego administrowania⁴⁷. Zapisywanie, a następnie wykorzystywanie utrwalonej informacji niewątpliwie jest jednym z elementów systemu biurokratycznego, niemniej w tym konkretnym przypadku – powstałych w latach 1820-1822 protokołów, a więc dokumentów – trudno uznać je za oręż władzy, swoiste narzędzie panowania nad grupą⁴⁸. Spisywanie protokołów, które posiedzenia łoży mimo

⁴⁵ *Protokół z dnia 9 września 1822 r.*

⁴⁶ Zob.: S. Małachowski-Lempicki, *op. cit.*, s. 76.

⁴⁷ Zob.: M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Warszawa 2002, s. 166.

⁴⁸ Zob.: *Ibidem*, s. 167.

wszystko relacjonują w sposób oszczędny (na pewno nie można ich nazwać stenogramami), ma raczej charakter informacyjny, zbliżony do kroniki.

Komentowane dokumenty zawierają jednakże i takie passusy, których treść można odnieść do biurokratyzacji życia publicznego. Zjawisko to, jako pochodna samej biurokracji, czy raczej – jej zwyrodniała forma, uwidacznia się w dążeniu do bezkrytycznego przestrzegania zarządzeń administracyjnych, często sprzecznych z interesem określonej grupy społecznej⁴⁹. Za takie uznac można odwołania do zarządzenia Zajączka i późniejszego carskiego rozporządzenia, które położyły kres działalności loży. W kontekście dostosowania się do urzędowych decyzji warto podkreślić wspomniane już wyżej słowa Zarzeckiego, odnotowane 15 listopada 1821 r., w których ówczesny Mistrz Katedry wyekspozował konieczność podporządkowania się Rządowi Krajowemu, posłuszeństwo zwierzchności światowej. Postawa ta, widziana jako jeden z wolnomularskich obowiązków zakładała, że jeśliby władza świecka zakazem funkcjonowania objęła loże, to należało go respektować. Zobowiązanie, z którego wynikało, że zostawszy masonem, człowiek staje się „[...] wierniejszym Monarsze swemu [...]”⁵⁰, wymusiło na krakowskich wolnomularzach podjęcie decyzji o uspieniu całej loży – jednak z zachowaniem łączących ich więzów braterskiej zażyłości w przyszłości.

Omawiane archiwalia stanowią zatem zarówno znakomity przykład ówczesnego dziejopisarstwa, pomocny do odtworzenia wycinka ówczesnej rzeczywistości zbiór faktów, jak i potwierdzenie zasięgu oddziaływania administracyjnych posunięć jednego z państw opiekuńczych Wolnego Miasta Krakowa, którym wolnomularze z podwawelskiego grodu się poddali.

LITERATURA:

Askenazy S., *Łukasiński*, tom II, Warszawa 1929.

Cegielski T., *Sekrety masonów. Pierwszy stopień utajmniczenia*, Warszawa 1992.

Dokumenty do historii wolnomularstwa w Polsce (koniec XVIII i pocz. XIX w.), Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności, Rkpś 444.

Girtler K., *Opowiadania. Pamiętniki z lat 1803-1831*, tom I, Kraków 1971.

Hass L., *Wolnomularstwo rosyjskie w podziemiu 1822-1921*, Warszawa 1998.

Kargol A., *Środowisko wolnomularskie w przedwojennym Krakowie*, „Ars Regia” 2006, nr 9/15-16, 2006, s. 149-173.

⁴⁹ Zob.: W. Stelmach, *Władza i kierowanie. Teorie i praktyka biurokracji*, Warszawa 2010, s. 74-75.

⁵⁰ Fragment pochodzącego z warszawskiej loży „Świątynia Izis” rękopisu rytuału, którym posługiwała się również loża krakowska. T. Cegielski, *op. cit.*, s. 105.

- Księga Budownicza. Protokoły obrad Spraw.: i Dosk.: Łoży Wolnomularskiej „Przesąd Zwyciężony” na Wsch.: Krakowa za okres od dnia 6-go czerwca 1820 roku do dnia 7-go października 1822 roku, wraz ze spisem członków Łoży w okresie Rzeczpospolitej Krakowskiej (Wierna odbitka odnalezionego oryginału) z 2 odbitkami zdjęć gmachu Łoży i przedmową Stefana Łaniewskiego 3 tomy, Paryż 1974 (Drukowano jako rękopis).*
- Lenning C., *Encyclopädie der Freimaurerei*, tom III, Leipzig 1828.
- Mackey A.G., *An Encyclopaedia of Freemasonry*, vol. II, New York – London 1916.
- Małachowski-Łempicki S., *Dzieje wolnego mularstwa w Krakowie 1755-1822*, Kraków 1929.
- Seggie J.S., Turnbull D.L., *Annals of the Lodge of Journeymen Masons № 8*, Edinburgh 1930.
- Sroka Ł.T., *Sprawiedliwi chcą być doskonali. Z dziejów wolnomularstwa w Krakowie od XVIII wieku do współczesności*, Kraków 2010.
- Stelmach W., *Władza i kierowanie. Teorie i praktyka biurokracji*, Warszawa 2010.
- Stępień M.B., *Poszukiwacze prawdy. Wolnomularstwo i jego tradycja*, Lublin 2000.
- Weber M., *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Warszawa 2002.
- Wykaz zaległości od BB.: członków S.: i D.: na Wsch.: Krakowa p.: O.: N.: P.: Z.: za otrzymane :skie stopnie tudzież y contingensa miesięczne do dnia 31 grudnia 1821 należących nie mniej wykaz należytości od tychże BB.: do Kassy □.: w roku bieżącym 1822 przypadających*, Biblioteka Jagiellońska, Rkps 4369.
- Wykaz zaległości u BB.: członków S. i D. □.: na Wsch.: Krakowa p.: o.: Tytułem P.: Z.: za otrzymane stopnie tudzież Contingensa miesięczne do dnia ostatniego mca Xgo RPS.: 5820 czyli po dzień ostatni grudnia 1820 roku E. Z. Kassie □.: należących*, Biblioteka Jagiellońska, Rkps 4368.
- Załęski S., *O masonii w Polsce. Od roku 1738 do 1822. Na źródłach wyłącznie masonskich*, Kraków 1908.
- Вернадский Г.В., *Русское масонство в царствование Екатерины II*, Санкт-Петербург 2001.
- Полное собрание законов российской империи с 1649 года*, том XXXVIII, 1822-1823, Санкт-Петербург 1830.
- Серков А.И., *Русское масонство. 1731-2000. Энциклопедический словарь*, Москва 2001.